

**Ο ΕΘΝΙΚΟΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ
ΤΟΥ 1821**

του Πέτρου Παπαγεώργη

Σχέση Ελληνισμού-Χριστιανισμού

Στη συνείδηση του νεότερου Ελληνισμού η 25η Μαρτίου είναι διπλή επέτειος: Της εθνεγερσίας του 1821 και του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Εθνική γιορτή η πρώτη, θρησκευτική η δεύτερη. Το Έθνος και η Εκκλησία συνεορτάζουν. Η 25η Μαρτίου είναι η επέτειος της έναρξης της απελευθέρωσης των Ελλήνων από τον οθωμανικό ζυγό και συνάμα η επέτειος της προαγγελίας της απελευθέρωσης των χριστιανών από την αμαρτία, και συμβολίζει το αρμονικό συνταίριασμα του Ελληνισμού με το Χριστιανισμό, των δύο αξιών που αποτελούν τους πόλους του μεσαιωνικού και νεότερου πολιτισμού μας.

Παρόλο που το διονυσιακό στοιχείο της ζωής, το ελληνικό πνεύμα όπως εκδηλώνεται στην αρχαία φιλοσοφία και τέχνη και ο κοσμικός ελληνικός προορισμός του ανθρώπου δεν συνάδουν και συχνά συγκρούονται με την αυστηρή εγκράτεια, το δόγμα, την έλλειψη φυσικής χάρης στην τέχνη και το μεταφυσικό προορισμό του ανθρώπου, αξίες καθαρά χριστιανικές, εντούτοις η ιστορική μοίρα του Έθνους του επιφύλασσε να συμφιλιώσει και να συζεύξει τον Ελληνισμό με το Χριστιανισμό, που άρχισαν τη συμπόρευσή τους μέσα στο χρόνο ως αδιάσπαστη εθνικοθρησκευτική ενότητα, για να αντιμετωπίσουν, θα έλεγε κανένας εκ των υστέρων, τις αντιξοότητες της μοίρας του Έθνους, που αναφάνηκαν μέσα στην ιστορική του πορεία.

Η παιδεία στην Τουρκοκρατία

Κατά τους τέσσερις σχεδόν αιώνες της τουρκοκρατίας ο ρόλος της Εκκλησίας υπήρξε αξιόλογος. Η Εκκλησία οργάνωσε την Παιδεία του υπόδουλου Γένους των Ελλήνων. Ο Πατριάρχης Γεννάδιος ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και ο Ιερεμίας ο Β΄ με εγκύκλιό του διέταξε τους αρχιερείς να φροντίσουν για την ίδρυση σχολείων. Ο Κύριλλος Λούκαρις ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη το πρώτο στην Ανατολή τυπογραφείο. Ο Κύριλλος ο Ε΄ ίδρυσε στο Άγιο Όρος την Αθωνίδα Σχολή. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ίδρυσε πάνω από 250 σχολεία.

Τα «κρυφά σχολεία» οργανώθηκαν από ιερείς και μοναχούς και χάρη σ' αυτούς εξασφαλίστηκε η συνέχεια της παιδείας στο υπόδουλο Γένος. Γράφει ο καθηγητής και ακαδημαϊκός αξιωματικός Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος: «Το 1821 απετέλεσε την απαρχή της καθάρσεως των Ελλήνων από την δευτέραν ιστορικήν των τραγωδίαν,

η οποία διήρκεσεν τετρακόσια χρόνια. Ο Δούρειος Ίππος δια την κάθαρσιν αυτήν ήτο η Ορθοδοξία και το Κρυφό Σχολεϊό».

Η παιδεία βοήθησε να μείνουν οι ψυχές των Ελλήνων αδούλωτες. Διότι με την παιδεία προσφέρονταν στα ελληνοπούλια η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, οι παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα των προγόνων τους, στοιχεία βασικά για την διατήρηση της συνείδησης της εθνότητας, η οποία υπήρξε το στερεό πνευματικό υπόβαθρο που στήριζε την ωρίμαση της ιδέας της εξέγερσης.

Η άρρηκτη σύνδεση πατρίδας-θρησκείας

Η ανάληψη της ευθύνης της παιδείας από την Εκκλησία υπήρξε μια ιστορική ανάγκη. Οι κατατληθέντες να αναλάβουν την παιδεία και τη διατήρηση της εθνικής συνείδησης ήταν οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας, λόγω της σχετικής τους μόρφωσης. Η Εκκλησία όμως δεν ήταν εξαρχής προορισμένη να μεταδώσει γνώσεις κοσμικές και εθνικό φρονηματισμό. Αντίθετα στόχος της ήταν να διαδώσει τις χριστιανικές αξίες και να διατηρήσει την πίστη των χριστιανών σ' αυτές και στο Θεό, με τελικό σκοπό τη σωτηρία των ψυχών τους. Με την υποδούλωση του Βυζαντινού Ελληνισμού στους Τούρκους το 1453 η διατήρηση της πίστης στο Θεό συντηρούσε την πίστη στην απελευθέρωση του Γένους. Γιατί από τα Βυζαντινά χρόνια οι δυο έννοιες της πατρίδας και της θρησκείας είχαν συνδεθεί αδιάσπαστα λόγω των συνεχών αγώνων του Βυζαντινού κράτους εναντίον ποικίλων εξωτερικών εχθρών και λόγω της έντονης θρησκευτικότητας του Βυζαντινού Ελληνισμού. Μετά την Άλωση ο ανώνυμος ποιητής γράφει:

«Σώπασε, κυρά Δέσποινα, και μην ποηδακρύξεις,
πάηι με χρόνους, με καιρούς, πάηι δικά σας είναι!».

Στη συνείδηση των Βυζαντινών η Θεοτόκος είναι η Προστάτιδα του κράτους, και γι αυτό ο Ελληνισμός μετά την Άλωση βλέπει τη Θεοτόκο να ηυπάται για την εθνική συμφορά και προσπαθεί να την «παρηγορήσει». Μέσα όμως από την παρηγόρηση αυτή είναι ο ποιητής που αντλεί παρηγοριά και ανανεώνει την ελπίδα του στην απελευθέρωση, και στο πρόσωπο του και όλοι οι Έλληνες, που είδαν τους πιο πάνω στίχους ως έκφραση των δικών τους εθνικών καημών και ελπίδων.

Ήταν λοιπόν ανάγκη μέσα στη ζοφερή δουλεία να διατηρηθεί και να ενταθεί ο δεσμός πατρίδας και θρησκείας, για να μην πεθάνει ψυχικά και πνευματικά το Έθνος. Και έγινε εκείνο που επέβαλλε η ιστορική περίπτωση: Οι ραγιάδες από την πίστη τους στο Θεό αντλούσαν την πίστη στην εθνική τους επιβίωση, γιατί είχαν βαθιά πεποίθηση πως ο Θεός πάντα αγαπά το Έθνος τους και προνοεί γι' αυτό.

Προετοιμασία της εξέγερσης

Πλησιάζει ο καιρός που οι υπόδουλοι Έλληνες θα εξεγερθούν για να επιτελέσουν το εθνικό τους χρέος μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Ιδρύεται στο εξωτερικό η Φιλική Εταιρεία, με σκοπό να μυήσει τους Έλληνες στα επαναστατικά της σχέδια και να συντονίσει όσες δυνάμεις έχει το Έθνος για τη μεγάλη εξέγερση.

Ο ξεσηκωμός εκείνος δεν ήταν φαινόμενο περιστασιακό αλλή ο ώριμος καρπός μιας τεράστιας προετοιμασίας του Γένους και το επιστέγασμα ενός αφανούς αλλή ηρωικού έργου, πίσω από το οποίο βρισκόταν η πνευματική δράση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Το κλίμα στην Ευρώπη δεν είναι ευνοϊκό για εθνικές επαναστάσεις, διότι η Ιερά Συμμαχία κρατεί υπό την εξουσία της τους ευρωπαϊκούς λαούς και δεν τη συμφέρει να χάσει την επιρροή της σ' αυτούς.

Οι μορφωμένοι Έλληνες του εξωτερικού, με πρωτοστάτη το γιατρό Αδαμάντιο Κοραή στο Παρίσι εκδίδουν σε μεταφράσεις έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και τα στέλλουν στον υπόδουλο ελληνισμό, για να του υπενθυμίσουν από ποιους κατάγεται, τι κληρονόμησε απ' αυτούς και ποιες υποχρεώσεις έχει απέναντί τους. Οι πλούσιοι Έλληνες, έμποροι κυρίως, αποστέλλουν χρήματα στη σκληραβωμένη πατρίδα, για να οργανωθεί ο αγώνας.

Στην Αυστρία ο Ρήγας εκδίδει το επαναστατικό μανιφέστο με το θούριο, που αποτελούσε πολεμιστήριο σάηπισμα για εξέγερση όλων των υπόδουλων λαών της Βαλκανικής χερσονήσου, ακόμα και των Τούρκων της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου, που είχαν δυσχερασθήει με το Σουητάνο.

Το ξεκίνημα του αγώνα έγινε στις παραδουνάβιες ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη το Φεβρουάριο του 1821. Εδώ πρωτοστατούσε ο ελληνισμός του εξωτερικού χωρίς καμιά ιδιοτέλεια, με καθαρά ιδεολογικά κίνητρα και σκοπό την απελευθέρωση της υπόδουλης πατρίδας.

Το κίνημα όμως επρόκειτο σε μερικούς μήνες να αποτύχει. Στο μεταξύ, ένα μήνα μετά το ξεκίνημα της Μολδοβλαχίας, ξεσηκώθηκαν οι Έλληνες της κυρίως Ελλιάδας, που η ζωή τους είχε γίνει αβίωτη κάτω από τον τουρκικό ζυγό. Γράφει στα Απομνημονεύματα του ο αγράμματος αλλή σοφός στρατηγός της επανάστασης του 1821 Γιάννης Μακρυγιάννης: «Αποφάσισαν οι νοικοκυραίοι, ότι η τυραγνία των τούρκων - τη δοκιμάσαμεν τόσα χρόνια - δεν υποφέρνονταν πλέον. Και δι αυτείνη την τυραγνία, όπου δεν ορίζαμεν ούτε βίον ούτε τιμή, ούτε ζωή (ξέραμεν κι ότ' ήμασταν οδήγοι και χωρίς τα αναγκαία του πολέμου) αποφασίσαμεν να σηκώσουμεν άρματα ανατίνον αυτής της τυραγνίας. Είτε θάνατος, είτε ήευτεριά».

Έναρξη της επανάστασης

Λίγες μέρες πριν από την 25η Μαρτίου ο επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογογεί τη σημαία του αγώνα και την υψώνει στην Ιερά Μονή της Αγίας Λαύρας. Από την Πελοπόννησο, όπου γίνονται οι πρώτες εξεγέρσεις, η επανάσταση εξαπλώνεται σ' όλη την Ελλάδα, παρ όλη τις σφαγές αθώων, αρπαγές περιουσιών, βεβηλώσεις ναών και άηθες βιαιότητες με τις οποίες η Υψηλή Πύλη αντιδρά σε κάθε κατόρθωμα των Ελλήνων.

Οι θυσίες των Ελλήνων, μαχίμων και αμάχων, στο αγώνα ήταν τεράστιες. Ίσως ο λαός συνεπαρμένος από τον ενθουσιασμό για τον αγώνα, να μη μπόρεσε να επιμετρήσει από την αρχή το πλήθος των θυσιών που θα εκαλείτο να προσφέρει στο βωμό των ιδανικών του. Όμως οι αρχηγοί του αγώνα και οι πιο μορφωμένοι Έλληνες μπορούσαν πιο εύκολα προβλέψουν πόσες θυσίες θα απαιτούσε ο αγώνας. Και η επίγνωση των θυσιών προσδίδει περισσότερη τιμή σ' αυτούς που και γνώριζαν και τόλμησαν να ριχτούν στο άνισο αγώνα συνεχίζοντάς τον μέχρι το τέλος.

Στο αγώνα έκανε και η Εκκλησία τη συνεισφορά της σε θυσίες. Ο ιστορικός Διονύσιος Κόκκινος γράφει πως ηγεγώνα ολόκληρη είναι η σειρά των κληρικών που θυσιάστηκαν: 11 Πατριάρχες, 100 Ιεράρχες και 6,000 κληρικοί και μοναχοί είναι ο φρικτός απολογισμός των θυσιών αυτών.

Τα μελανά σημεία του αγώνα

Ο ελληνικός αγώνας είχε και τα μελανά του σημεία. Ο ισχυρισμός για το αντίθετο θα ήταν ιστορική ανακρίβεια. Πολλές φορές οι ατομικές φιλοδοξίες των αγωνιστών, η αρχομανία, τα προσωπικά πάθη και η μισοιθιοδοξία οδήγησαν σε εμφύλιες διαμάχες που αμαύρωσαν τις επιτυχίες του αγώνα και τον ζημίωσαν. Αυτό θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί μέχρι κάποιου σημείου ως φυσιολογικά αναπόφευκτο, αν λάβουμε υπόψη την όξυνση των παθών και τη χαλιάρωση των ηθών των ανθρώπων, φαινόμενα που εμφανίζονται και συνοδεύουν συνήθως τις πολεμικές αναμετρήσεις.

Η έκβαση της επανάστασης

Αποφασιστικό ρόλο για την έκβαση της επανάστασης, που είχε σχεδόν σβήσει μετά την επέμβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο το 1825 έπαιξε η ναυμαχία στο Ναυαρίνο τον Οκτώβριο του 1827, κατά την οποία οι ενωμένοι στόλοι Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας νίκησαν τον τουρκικό στόλο, επεμβαίνοντας υπέρ των ελληνικών δικαιών. Παρόλη τη σημασία του γεγονότος, δεν θα πρέπει, νομίζω, να υπερτονισθεί. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι τα κίνητρα των τριών μεγάλων δυνάμεων ήταν κίνητρα συμφερόντων παρά ηθικών πολιτικών αρχών. Άραγε όμως ο ελληνικός αγώνας

δεν είχε συμβάλει κάπως στη στάση των υπερδυνάμεων, παίζοντας κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση των συμφερόντων τους στη δεδομένη ιστορική ώρα;

Η επανάσταση κράτησε δύο ακόμα χρόνια με εστίες μικρότερης έντασης. Διάφορες προτάσεις των υπερδυνάμεων και προς τις δυο πλευρές οδήγησαν στη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως του 1832, που αναγνώριζε την ανεξαρτησία του πρώτου ελληνικού κράτους, τα σύνορα του οποίου έφταναν μέχρι τη Θεσσαλία. Και χρειάστηκε σχεδόν ένας αιώνας για να φτάσει στη σημερινή του έκταση, κι αυτό κατορθώθηκε με καινούργιους αγώνες των Ελλήνων που αποτελούν, κατά κάποιο τρόπο, συνέχεια του αγώνα του 1821.

Το χρέος μας σήμερα

Σήμερα ο Ελληνισμός, Κυπριακός και Ελλαδικός, αντιμετωπίζει πάλιν εθνικούς κινδύνους και επιβουλιές εκ μέρους των Τούρκων.

Αν το εθνικό χρέος μας καλέσει να υπερασπίσουμε τα εθνικά μας δίκαια, ποια χρήσιμα μηνύματα μπορούμε να αντλήσουμε από το έπος του 1821;

Σταθερή προσήλωση στα στοιχεία εκείνα που αποτελούν τον ελληνοχριστιανικό μας πολιτισμό και συνεχής τόνωση της εθνικής και της ορθόδοξης χριστιανικής μας συνείδησης διαμέσου της παιδείας. Εθνική επαγρύπνηση ολόκληρου του ελληνισμού, μητροπολιτικού και απόδημου, για αξιοποίηση των διεθνών συγκυριών και για επηρεασμό, όσο το δυνατό, της στάσης των μεγάλων δυνάμεων απέναντι στα προβλήματα μας μέσω μιας επιστημονικής διπλωματίας και μιας συνετής μα και συνάμα αξιοπρεπούς εξωτερικής πολιτικής. Ενδυνάμωση της εθνικής μας άμυνας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο. Τέλος απαιτείται εθνική ενότητα, που προϋποθέτει παραμερισμό του ατομισμού από τον καθένα, υποταγή του κομματικού στο καθολικό πολιτικό συμφέρον, συλλογικότητα στη λήψη αποφάσεων πάνω σε ζητήματα στόχων και χειρισμών των εθνικών θεμάτων με καθορισμό ενιαίας, υπερκομματικής πολιτικής.

Πρέπει οπωσδήποτε να βρούμε τρόπους αναγωγής του «εγώ» στο «εμείς» όπως γράφει ο στρατηγός Μακρυγιάννης. Πρέπει να υπερβούμε τις αδυναμίες της φυλής μας για ένα βεβαιότερο μέλλον. Το χρωστούμε σ' ολόκληρο το Έθνος: σ' όλους τους Έλληνες που ζουν σήμερα, στους αγέννητους που θάρθουν και που τους οφείλουμε μια πατρίδα ελεύθερη, καθώς και στους νεκρούς των εθνικών μας αγώνων, οι οποίοι εκείνο που ίσως θα επιθυμούσαν θα ήταν να τους λέγαμε τι την κάναμε την ελευθερία που μας παρέδωσαν, αν φανήκαμε άξιοι κληρονόμοι της και αν θα μπορούσαμε περιφρουρώντας την να την παραδώσουμε και εμείς με τη σειρά μας στους επερχομένους.